

він зауважує, що розміщення міст залежить не стільки від місцевих природних умов території, як від зручного комунікаційного (транспортного) положення. Останнє впливає на величину міста і його розвиток. На території українських етнічних земель знаходяться, на думку В.Кубійовича, такі основні пояси міст: 1) на границі північної і середньої частини країни, де здавна відбувався обмін природними багатствами (Холм, Луцьк, Рівне, Житомир, Ніжин, Конотоп); 2) приморський пояс охоплює портові міста, які постали у XVIII ст. і старі, що відродились з розвитком мореплавства (Акерман (теп. Керч), Одеса, Маріуполь, Севастополь, Ялта та ін.); 3) пояс нових міст Донбасу.

Крім них, він ще виділяє смуги міст у Прикарпатті, на межі Подільської і Волинської височин, Харків з околицями та ін. Але вони значно менші і не мають чітко виражених меж.

При дослідженні міст вчений звертає увагу на форми осель в них, відзначаючи, що малі міста здебільшого не відрізняються за своїм виглядом від сільських поселень [3]. А вже форми великих міст залежать від часу і причин їх виникнення. В.Кубійович наводить приклади міст, що мають правильні форми (Одеса, Юзівка та ін.), ті, що побудовані без плану (Борислав, міста Донбасу) і т.зв. орієнтальні міста (міста Криму). В окрему групу він відносить великі міста, які виникли дуже давно і пройшли значну еволюцію (Львів, Київ та ін.) [4]. Для кожної групи міст наведено план їх зовнішнього вигляду, а також описано типи будівель.

Список використаних джерел:

1. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.
2. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : монографія. Тернопіль, 2005. 180 с.
3. Професор Володимир Кубійович / упорядн. О. І. Шаблій. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
4. Шаблій О. Володимир Кубійович / Олег Шаблій, НТШ в Європі. Париж; Львів : Фенікс : УАД, 1996. 704 с., 41 с.

МЕТОДИЧНІ ЗАУВАГИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ТУРИСТСЬКО- КРАЄЗНАВЧОМУ ГУРТКУ

Копилець Є. В.

Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді

Основоположник української національної географії С. Л. Рудницький слідом за Ф. Ратцелем стверджував: «...Не можна бути філософом чи

землезнавцем, не пізнавши ґрунтовно історії філософії чи пак землезнання. В інших науках знання історії цих наук є тільки корисне, в географії необхідне» [9, с. 7]. Вважаючи, що осягнення історії розвитку географічного краєзнавства є атрибутивним для розуміння його сутності та сутності географічної науки загалом, ми включили до навчальної програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку «Географічне краєзнавство» тему «Основні етапи розвитку вітчизняного географічного краєзнавства» [1, с. 36, 42].

Як констатував М. Ю. Костриця, діапазон поглядів українських географів на періодизацію історії географічної науки в Україні є надзвичайно строкатим і за принципами підходів, й за часовими рамками. Зауважимо, що й у працях самого М. Ю. Костриці трапляються різні варіанти періодизації вітчизняного географічного краєзнавства. Так, у публікації 2000 р. він припускає, що витoki географічного краєзнавства в Україні охоплюють часи від появи найдавнішої людини до XVII ст. і на цій підставі виокремлює стихійно-описовий етап розвитку наукового географічного краєзнавства, поділивши його на три періоди: найдавніший (40-35 тис. р. тому – V-IV ст. до н.е.), античний (V-IV ст. до н.е. – середина I тис. н.е.) та середньовічний (V – XVII ст.) [5]. А в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук, захищеній 2007 р., нижньою часовою межею витоків, або ж стихійно-описового (емпіричного) етапу розвитку географічного краєзнавства України називає вже V-IV ст. до н.е.; втім, через кілька сторінок витoki географічного краєзнавства знову пов'язуються з появою найдавнішої людини [6].

У наявному досвіді організації вивчення історії розвитку географічного краєзнавства у краєзнавчих гуртках і товариствах школярів (навчальна програма О. В. Корнєєва 2006 р.) витoki географічного краєзнавства зливаються з його зародженням і становленням, а відтак відлік історії географічного краєзнавства починається з XVIII ст. [4, с. 133].

На нашу думку, доцільно починати ознайомлення вихованців гуртків із етапами розвитку вітчизняного географічного краєзнавства саме від його витоків. Емоційно сказав про це С. Л. Рудницький: «...Починати історії землезнання від IV віку до Христа ніяк не можна. Землезнання в своїх початках сягає глибоко-глибоко в сіру передісторичну давнину. ...Всякий зрозуміє, що пізнання землі... з її горами, де легко найти печери для захисту, з її долинами, куди легко проходити, з її джерелами, ріками, озерами, де можна напиться води, наловити риби й чатувати на дичину, коли прийде до водопою, з її лісами, луками, степами, повними всяких рослин і звірят, але також і ворожих племен мусило бути елементарною потребою первісного чоловіка. Одиниця чи плем'я, що не мали такого елементарного географічного знання, мусили загинути в боротьбі за існування...» [9, с. 8-9].

В актуальному науковому доробку панує плюралізм поглядів щодо нижньої часової межі витоків розвитку географії, а відтак і географічного краєзнавства в Україні. Наприклад, Л. В. Баженов та В. С. Прокопчук в узагальненій періодизації українського краєзнавства починають відлік найдавнішого періоду стихійно-описового (протокраєзнавчого) етапу від появи найдавнішої людини 140 тис. р. тому [7, с. 42]. Натомість Г. І. Денисик пропонує віднести початок етапу початкового пізнання природи на 40-35 тис. р. тому, до появи сучасної людини [2].

Ми вважаємо, що вивчення початкового етапу розвитку вітчизняного географічного краєзнавства у туристсько-краєзнавчому гуртку варто розпочинати з пізньопалеолітичної доби, від появи людини сучасного типу, адже саме на цей час (а саме на пізню пору пізньопалеолітичної доби) припадають численні археологічні свідчення накопичення людиною перших краєзнавчо-географічних відомостей.

Заняття з теми «Основні етапи розвитку вітчизняного географічного краєзнавства. Етап початкового пізнання природи» (ми виокремили його зі стихійно-описового етапу, оскільки говорити про писемність стосовно найдавніших часів некоректно) доцільно будувати навколо проблемних питань: «Якими були перші географічні знання? Коли на теренах сучасної України зародилося географічне краєзнавство? Що спонукало до цього?». Ми зазвичай спершу пропонуємо гуртківцям оцінити твердження: «Першим географами були мандрівники та мореплавці. Повертаючись із далеких подорожей, вони розповідали співвітчизникам про ті місця, де побували, про природу і людей, які там живуть. Ця оповідь нерідко супроводжувалася малюнками і кресленнями, які й стали першими географічними картами» (до речі, воно з підручника географії, який на суміжному освітньому просторі неодноразово перевидавався) [8, с. 4]. Коли більшість присутніх із ним погоджується, пропонуємо виконати завдання у групах: визначити, яка корисна копалина з-поміж наданих зразків була першорядно значущою для первісних людей, розпізнати тварин за слідами, знайти серед розданих зображень отруйні рослини тощо. Обговорення результатів виконання цих завдань підводить вихованців до думки про те, що географічне пізнання довіклля розпочалося ще у стародавні часи і виросло з першорядно значущої життєвої необхідності.

Наступним важливим елементом заняття є з'ясування рівня географічних уявлень та знань первісних людей за археологічними даними. Приклад такої вправи (аналіз опису Мізинської стоянки) ми вже пропонували у контексті екологічного виховання під час вивчення історії географічного пізнання Землі у шкільному курсі загальної географії [3]. Оскільки атрибутивним для заняття краєзнавчого гуртка є використання фактажу, прив'язаного до конкретної

місцевості, то в київському гуртку доречно розглядати Кирилівську пізньопалеолітичну стоянку, на Чернігівщині – Мізинську, на Полтавщині – Гінцівську і т.д. Водночас, із огляду на культурну спорідненість низки пам'яток та першорядне значення окремих із них для реконструкції життя первісних людей на всій території України, вважаємо виправданим обов'язково використати на занятті інформацію про Мізинську та Межиріцьку стоянки (з останньої походить відома Межиріч-карта).

Підсумувати заняття доцільно такими висновками: географічні знання спершу здобувалися та накопичувалися як краєзнавчі; витоки географічного краєзнавства в Україні сягають часів початкового пізнання природи (35 тис. р. тому – IV ст. до н.е.); зародження географічного краєзнавства пов'язане з безпосередніми, життєво необхідними побутово-господарськими заняттями людей. Цитування праці С. Л. Рудницького «Історія землезнання» зі стислою характеристикою автора підсилить україноцентричність заняття.

На завершення вихованцям варто рекомендувати відвідати музейні установи, де вони зможуть отримати більше цікавої інформації за темою (скажімо, для киян це Національний музей історії України, музей історії Києва та Національний науково-природничий музей), їхні сайти.

Список використаних джерел:

1. Бондарчук Д. О., Бондарчук О. С., Копилець Є. В. та ін. Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям. Вип. 1 / упоряд. О.Д. Наровлянський, Д. Г. Омельченко. Київ, 2018. 183 с.
2. Денисик Г. І. Основні етапи розвитку географії в Україні. Географія та основи економіки в школі. 1998. № 1. С. 6-9; № 3. С. 9-14.
3. Копилець Є. В. Екологічне виховання учнів під час вивчення історії географічного пізнання Землі. 6 клас. Географія. 2007. № 18. С. 8-11.
4. Корнєєв О. В. Методика шкільного географічного краєзнавства. Харків: вид. група «Основа», 2007. 144 с.
5. Костриця М. Витоки географічного краєзнавства в Україні. Географія та основи економіки в школі. 2000. № 1. С. 31-33; № 2. С. 34-35.
6. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика: автореф. дис. ... д-ра геогр. наук: 11.00.13. Київ, 2007. 32 с.
7. Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. О. П. Реєнта. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 276 с.
8. Петрова Н. Н., Максимова Н. А. География. Природа Земли и человек. 6 класс: учеб. для общеобразоват. учреждений. 5-е изд., стер. Москва: Мнемозина, 2012. 215 с.
9. Рудницький С. Історія землезнання. Ч. I (Старі віки). Київ – Прага: Політика, 1925. 135 с.